

HAJDÚ ATTILA

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΑΘΗΝΑΙΩΝ – NIKOLAOS BESZÉDE DIODÓROSNÁL*

(D. S. XIII, 20,1 – 27,6)

Kr. e. 413 őszén az athéniak szicíliai hadjáratának katasztrofális vereségéről – Thukydides és Plutarchos mellett – Diodóros Sikeliótés is beszámol *Bibliothéké Historiké* c. világtörténetében. Az athéni foglyok sorsáról a Syrakusaiban ülésező népgyűlés döntött. A szicíliai történetíró először a demagóg Dioklés véleményét summázza, mely szerint az athéni hadvezéreket azonnal ki kell végezni és a foglyokat kőbányába kell küldeni. Az indítványt egy újabb, Hermokratés által kezdeményezett indítvány követte – kevés sikerrel. A tömeg zúgolódását a syrakusai háborúban fiait elvesztő Nikolaos színpadias fellépése törte meg. Diodóros itt – rá nem jellemző módon – hosszabb, retorikailag gondosan megszerkesztett beszédet ad szereplője szájába, ezzel irányítva olvasója figyelmét a beszéd fontosságára. Az idős syrakusai férfi az *epieikeia* és a *philanthrópia* eszméit testesíti meg. Beszédében az athéniak védelméért szállt síkra: a foglyok elengedését szorgalmazta, és a múltból kiragadott *exemplum*okkal az Athénnal való megbékélésre ösztönözte a város lakóit. A tanulmány a Diodóros által megalkotott Nikolaos-beszéd forrásait, másrészt a beszédek szerepét vizsgálja a Thukydides utáni görög historiográfiában.

Kulcsszavak: Diodóros, Ephoros, Gylippos, Nikolaos, Philistos, Thukydides, Timaios, Tyché

I.

A Kr. e. 413-ban¹ Syrakusai partjainál megsemmisült athéni flotta sorsa a peloponnésoszi háború végkimenetelét vetítette előre. Jóllehet a harcok még évekig elhúzódnak, Thukydides szerint a görög történelem legnagyobb háborúja az athéni armada pusztulásával elérte csúcspontját,² ahonnan Athén rohamléptekkel indult el a bukásához vezető úton. A szicíliai vereség Athén számára intő jelként szolgált, hogy ráeszméljen politikai hatalmának és győzelmeinek múlandóságára, sőt arra is, hogy a mélosi dialógusban (Th. V, 84–114) a saját maga által felvázolt hatalmi politika szenvedő alanyává vált.

Hogy a szicíliai vereség után milyen megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie a megmaradt athéni seregnek, Thukydides elbeszéléséből jól ismert (Th. VII, 72–87). A megtizedelt csapatok a syrakusai kikötőből megkísérelték a sziget belsejébe való bejutást.³ Először észak felé veszik az irányt: szövetségesük, Katané felé. Tervüket azonban a nyomukban menetelő syrakusaiak keresztülhúzzák, ezért délnyugati irányba veszik

* A tanulmány a XI. Magyar Ókortudományi Konferencia (2014. május 22–24.) „Klasszikus ókor, Bizánc, Humanizmus – Kritikai forráskiadás magyarázatokkal” címen szervezett szekciójában elhangzott előadás alapján készült, írott változata a Balassi Intézet *Campus Hungary* ösztöndíjának támogatásával valósult meg.

¹ A továbbiakban az évszámok, ha külön nem jelezzük, Kr. e.-re vonatkoznak.

² Th. VII, 87, 5.

³ Th. VII, 73, 1.

az útjukat.⁴ A helyzet ekkorra már nyilvánvalóvá vált: az athéni hadsereg összeomlása elkerülhetetlen. Először Démosthenész mintegy 6000 emberével,⁵ majd az Asinarios-folyónál történt vérfürdő után, Nikias is a fegyverletételt mellett dönt.⁶ Ezután nagyjából hétezer athéni hadifogoly kerül Syrakusaiba.⁷ Gylipposnak a két hadvezérrel más tervei vannak, busás jutalom reményében győzelmi trófeaként Spártába akarja vinni őket. Ám a hadvezéreket akarata ellenére már a városban kivégzik, a túszoikat pedig azonnali hatállyal kőbányákba küldik.⁸ Thukydides csak annyit árul el a foglyok további sorsáról, hogy az embertelen körülmények miatt vesznek oda, és hetven nap eltelte után a még életben maradtakat az athéniak és (szicíliai-itáliai) szövetségeseik kivételével rabszolgasorba taszítják.⁹

Thukydidesnek Athén szicíliai veresége valóban fájó pont lehetett, ami magyarázattal szolgálhat arra, miért nem részletezi az athéni túszoik ítéletének körülményeit. A syrakusaiakban a foglyokkal kapcsolatban egyedül a *timória* fogalmazódik meg. Más lehetőségről Thukydides nem tud. A *stratégosok*at sújtó halálbüntetést rögtön végrehajtják, az athéni foglyok ügyét nem pro-kontra érvekkel döntenek el. Ezt a későbbi, talán a IV. századi történeti hagyomány igyekezett pótolni. Dolgozatunkban Diodóros Sikeliótés *Történeti Könyvtárának* XIII. könyvében a szicíliai hadjárat e mozzanatát vizsgáljuk. Diodóros Thukydidestől eltérő szempontok szerint, a syrakusai ítések döntésének egyoldalúságát tompítva taglalja a túszoik elítélésének történetét. Nézzük, miként.

A syrakusaiak visszatérése után Diodóros egy, a foglyok sorsáról tanácskozó népgyűlésről, s az ott zajló parázs vitáról számol be. A történetíró számára a népgyűlés kiváló terepet kínál, hogy beszédek formájában tegye ezt. A beszédek – fontosságuk hangsúlyozása miatt – függő beszédben és egyenes beszédben közli. A demagóg Dioklés indítványa nyitja a sort.¹⁰ A politikus álláspontja az, hogy a hadvezéreket kínpadon haladéktalanul ki kell végezni és az athéni hadifoglyokat – szövetségeseikkel együtt – kőbányába kell küldeni.¹¹ Második felszólalóként Hermokratész következik, aki azt bizony-

⁴ Th. VII, 80, 2.

⁵ Th. VII, 82, 3.

⁶ Th. VII, 85, 1.

⁷ Th. VII, 87, 4.

⁸ Th. VII, 86, 1–2.

⁹ Hogy mi az athéni foglyok további sorsa? Az ókori hagyomány nem egységes ebben a kérdésben. Thukydides azt állítja, hogy τοὺς δ' ἐν ταῖς λιθοτομίαις οἱ Συρακόσιοι χαλεπῶς τοὺς πρώτους χρόνους μετεχειρίσαν (Th. VII, 87, 1). Az athéni történetíró e bevezető mondata egyértelműen arra utal, hogy a foglyokkal való bánásmód idővel változott. Beszámolójából mégsem tudjuk meg, hogy az athéni hadifoglyokkal mi történt. Diodóros (XIII, 33, 1) és Plutarchos (*Nic.* 29, 1) elbeszélései – Thukydides hiányosságát pótolva – már tisztázzák a kérdést. Mindkét történetíró arról számol be, hogy az athéniak a syrakusai kőbányákban lelik a halálukat. Kelly rámutatott, hogy ez az elképzelés minden kétséget kizáróan a IV. századi irodalmi hagyomány terméke, amit a későbbi történeti hagyomány is elfogadott. Lásd bővebben: *D. H. Kelly: What Happened to the Athenians Captured in Sicily?* CR 20 (1970) 127–131, különösen: 130 sk.

¹⁰ Vö. Plu. *Nic.* 28. Plutarchosnál a demagógok közül Euryklész él ugyanezzel a javaslattal.

¹¹ D. S. XIII, 19, 4.

gatja, hogy „a pusztá győzelemnél dicsőségesebb azt emberséggel párosítva viselni.”¹² A syrakusai hadvezér próbálkozása azonban hiábavaló. A nép zúgolódása a hadvezérbe fojtja a szót.¹³ Majd egy hosszabb, *oratio recta*-ban közölt beszéd következik (XIII, 20, 1–27). Ez a beszéd arra is lehetőséget ad a szicíliai történetírónak, hogy szónoki tehetségét megcsillogtassa. A korábbi történeti hagyományból nem ismert szereplő lép a szónoki emelvényre – meglehetősen színpadias módon. Nikolaos nem hadvezér, nem politikus, csupán egy öreg syrakusai polgár. A *rostrum*-ra való fellépése mégsem indokolatlan. A személyes tragédiától meggyötört férfit (ἔστερημένος ἐν τῷ πολέμῳ δουεῖν υἱῶν) szolgálai kísérik az emelvényhez, szavait feszült várakozás előzi meg. A *démos* meggyőződése, hogy Nikolaos Dioklés javaslatát támogatja majd, azonban éppen az ellenkezője történik: az öreg syrakusai beszédében Hermokratés mellé áll. Beszédének személyes hangvételben kezd neki, főbb gondolatmenete pedig a következő. Jóllehet Athén iránti gyűlölete jogos (εἰκότως οὖν μισῶ τοὺς Ἀθηναίους), hiszen a syrakusai háború vette el tőle mindkét fiát, a népgyűlést mégis arra biztatja, hogy a város saját érdekét (τό τε κοινῇ συμφέρον) és hírnevét (δόξα) szem előtt tartva, az athéniakat ne a *timória* elve szerint, hanem az irántuk kifejezett részvétellel ítélje meg (ἅμα τῷ πρὸς τοὺς ἡτυχηκότας ἔλεω κρίνεται).¹⁴ Őva int a győzelemből fakadó túlzott elbizakodottságtól is. Az istenek lesújtanak az öntelt emberekre, a vesztes Athén példáján éppen ez mutatkozik most meg (ὁ μὲν οὖν δῆμος τῶν Ἀθηναίων τῆς ἰδίας ἀνοίας ἀξίαν κεκόμισται τιμωρίαν).¹⁵ A délosi szövetség által szavatolt anyagi háttér hiábavalónak bizonyult,¹⁶ hiszen „a gondos előkészületek ellenére egyetlen hajó vagy katona sem tért haza, egyetlen túlélő sem maradt életben, hogy a vereség hírért az athéniak tudtára adta volna.”¹⁷

Az események mögött Tyché magasabb, emberi mértéken túli (ὑπὲρ ἄνθρωπον) hatalmának működését feltételezi, „akinek természetéből fakad, hogy az emberek gyötrődéseiben leli örömet, és szempillantás alatt képes fordítani az emberek boldogságán.”¹⁸

Beszédében rámutat arra, hogy aki politikai vezető szerepet kíván magának (τοὺς τῆς ἡγεμονίας ἀντιποιοιμένους), azt nem a fegyverek erejével, hanem az *epieikeia* gyakorlásával érheti el (μὴ οὕτως τοῖς ὅπλοις ἑαυτοὺς ἰσχυροὺς κατασκευάζειν, ὥς τοῖς τρόποις ἐπιεικεῖς παρέρχασθαι).¹⁹ Majd így folytatja: „a leigázottak kívárlják a kedvező alkalmat, hogy bosszút álljanak azokon, akik a félelem fenntartásával uralkodnak felettük.

¹² D. S. XIII, 19, 5: κάλλιον ἔστι τοῦ νικᾶν τὸ τὴν νίκην ἐνεργεῖν ἀνθρωπίνως. Vö.: Plu. Nic. 28, 2.

¹³ D. S. XIII, 19, 6.

¹⁴ D. S. XIII, 20, 5.

¹⁵ D. S. XIII, 21, 1–2.

¹⁶ D. S. XIII, 21, 3: τίς γὰρ ἂν ἥλιπσεν Ἀθηναίους μύρια μὲν εἰληφότας ἐκ Δήλου τάλαντα, τριήρεις δὲ διακοσίας εἰς Σικελίαν ἀπεσταλκότας καὶ τοὺς ἀγωνισομένους ἄνδρας πλείους τῶν τετρακισμυρίων, οὕτως μεγάλας συμφοραῖς περιπεσεῖσθαι; Vö.: Isoc. De pace 84–86.

¹⁷ D. S. XIII, 21, 3: ἀπὸ γὰρ τῆς τηλικαύτης παρασκευῆς οὔτε ναὺς οὔτ' ἀνὴρ οὐθεὶς ἐπανήλθεν, ὥστε μὴδὲ αὐτοῖς τὸν ἀγγελοῦντα τὴν συμφορὰν περιλειφθῆναι.

¹⁸ D. S. XIII, 21, 5: ἡ φύσει ταῖς ἀνθρωπίναις ἡδομένη συμφοραῖς ὀξείς τῆς εὐδαιμονίας ποιεῖ τὰς μεταβολάς.

¹⁹ D. S. XIII, 21, 8.

Azonban rendületlenül kitartanak azok mellett, akik emberségesen gyakorolják a hatalmat, hogy mindig segítsék őket a hatalmuk gyarapításában.”²⁰ Nikolaos, hogy igazolja állítását, Hérodotos hangján szólal meg, és a *philantróphia* szükségességét a múltból kiragadott példákkal szemlélteti. Pillanatképeiben a kegyetlenségei (ὀμότης) miatt bukásra ítélt méd birodalom, a *philantrópos* Kyros és Kroisos története, végül az *epieikeiá*val felruházott Gelón alakja elevenedik meg.²¹

Miután Nikolaos beszédében e politikai és etikai fogalmakat, gondolatokat megszólaltatta,²² megpróbálja meggyőzni hallgatóságát, hogy most kínálkozik alkalom az Athénnal való barátság megalapozására (τίνα καλλίω καιρὸν εὐρήσετε τοῦ νῦν ὑπάρχοντος, ἐν ᾧ τὴν πρὸς τοὺς ἑπταϊκότας φιλανθρωπίαν ἀφορμὴν τῆς φιλίας ποιήσεσθε;).²³ Nikolaos a beszéd többi részében Athén politikai és kulturális érdemeire összpontosít. A szónoklat e szakasza már-már az *enkómion* határait feszegeti:

„Ők (ti. az athéniak) voltak az elsők, akik a helléneknek adtak a megművelt föld ajándékából (gabona), amit saját használatra kaptak az istenektől és mindenki számára elérhetővé tettek. Ők voltak azok, akik a törvényeket megalkották. Ezek életbe léptetésével az emberiség élete a vad és igazságtalan életből civilizált és igazságos társadalommá alakult. Élen jártak abban is, hogy megkímélték a hozzájuk menekülőket, és elérték, hogy az oltalomkérőkről szóló törvények az egész emberiség körében érvényesüljenek. Mivel e törvények megalkotói az athéniak voltak, nem méltó dolog éppen ezektől megfosztani őket.”²⁴

²⁰ D. S. XIII, 22, 1: οἱ γὰρ ὑποτεταγμένοι τοὺς μὲν φόβῳ κατισχύοντας καιροτηρήσαντες ἀμύνονται διὰ τὸ μῖσος, τοὺς δὲ φιλανθρωπίως ἀφηγομένους βεβαίως ἀγαπῶντες αἰεὶ συναΐουσι τὴν ἡγεμονίαν.

²¹ D. S. XIII, 22, 1–5.

²² D. S. XIII, 23, 1–24, 6: Ezekben a *caput*okban az emberi összetartozás idealizált képének megfestésével Nikolaos ismét a foglyok iránti könyörületességre sarkall. A cél nem egymás marcangolása, hanem az együttérzés, a jóindulat, a szelídség és a részvét kinyilvánítása, mert minden ember gyenge és gyámoltalan, voltaképp a Sorsnak alárendelt. Fontos megjegyezni, hogy Nikolaos a οἱ ἄνθρωποι alatt mindig a helléneket érti. Lásd erről: P. Burde: Untersuchungen zur antiken Universalgeschichtsschreibung. München 1974. 18. Felfogásában létezik egy, az egész emberiséget összekötő fogalom a τὰ κοινὰ πάντων νόμιμα is. Az együttérzés a civilizált (ti. a görög) jellemben lakozik, természetének része. Hogy ezt igazolja, ismét egy történelmi példát kínál. Az athéniak a peloponnésosi háborúban (!) (κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον) a 425-ös Sphaktéria ostrománál sok lakedaimónit ejtettek foglyul. Azonban kegyetlen mészárlásról itt szó sem esik: a foglyokat a spártaiak váltságdíj fejében kiválthatták. Az ellenségeskedés (ἔχθρα) szükséges, de csak a győzelem pillanatáig megengedett. Azonban aki tovább megy és megbosszulja a legyőzöttet, bár az oltalomkérőként fordul a hódítójához, az emberiségben megbúvó gyalogságot (τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν) sérti meg (ἀδικεῖ). Az öregember minduntalan figyelmeztet Tyché kiszámíthatatlanságára, aki bármikor képes a mostani győzteseket a korábbi leigázottaknál is gyengébbekké tenni. Nikolaos, hogy a Sors-istennő hatalmát még inkább nyomatékosítsa, a régiek közhelyszámba menő mondásait is felidézi: ἀνθρωπε, μὴ μέγα φρόνει; γυνῶθι σαυτόν; ἴδε τὴν τύχην ἀπάντων οὖσαν κυρίαν.

²³ D. S. XIII, 25, 1.

²⁴ D. S. XIII, 26, 3: οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ πρῶτοι τροφῆς ἡμέρου τοῖς Ἑλλήσι μεταδόντες, ἦν ἰδίᾳ παρὰ θεῶν λαβόντες τῇ χρεῖᾳ κοινὴν ἐποίησαν· οὗτοι πρῶτοι τοὺς καταφυγόντας διασώσαντες τοὺς περὶ τῶν ἱκετῶν νόμους παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἰσχύσαι παρεσκεύασαν· ὧν ἀρχηγούς γενομένους οὐκ ἄξιον αὐτοὺς ἀποστερήσαι.

Nikolaos hangsúlyozza, hogy az athéniaiak az emberiség közös iskolájának ajánlották fel városukat (τοῖς τὴν πατρίδα κοινὸν παιδευτήριον παρεχομένοις πᾶσιν ἀνθρώποις), s ezért az egész emberiségnek tett jótéteményeik miatt hála illeti őket (χάριν δ' αὐτοῖς ἀπομερίσαι τῶν εἰς ἄνθρωπον εὐεργετημάτων).²⁵

A syrakusai férfi figyelmeztet arra is, hogy a szicíliai katasztrófa kudarcra korántsem jelenti Athén vezető szerepének elvesztését, s állítását a perzsa háborúban átélt athéni megpróbáltatásokkal – az Egyiptomba vezényelt flotta elpusztulásával, vagy a Xerxész által felperzselt Athén képével – támasztja alá. E kudarcok ellenére Athén mindvégig derekasan helytállt. A Kallias-féle béke kikényszerítése,²⁶ a Xerxész feletti diadal és a Hellas feletti *hégemonia* elnyerése (τῆς Ἑλλάδος τὴν ἡγεμονίαν ἐκτήσατο) is mind ezt igazolják.²⁷

Nikolaos beszédét a hadjárat legnagyobb vesztesével, Syrakusai *proxenos*ával, Nikiaszal zárja. Az athéni hadvezér végzete talán gondolkodásra ösztönzi – vagy inkább elrettenti – a hallgatóságát. A *diaphora* eszközével Nikias dicső múltját és tragikus jelenét állítja szembe. Tyché kegyetlen erejét (δύναμις) itt, Syrakusaiban is felfedi. A Sors-istennő a legváratlanabb helyzetekben sújt le, most éppen Nikias életútját keresztezi.²⁸ Nikolaos zárómondata jól összegzi egész beszédének üzenetét: „Úgy illő, hogy a Tychétől kapott sikereket emberhez méltó módon viseljük, és semmiképpen se tanúsítsunk barbár kegyetlenséget saját embertársaink iránt.”²⁹

A szavak hatásosnak bizonyultak. A beszéd végére sikerült a syrakusaiakból az athéniaiakkal való együttérzést kiváltani.³⁰ Diodóros mindvégig tudja, az athéni foglyok végzetén ő sem változtathat. Célja csupán a felelősségen való elgondolkoztatás. Ahogy azt a korabeli olvasó is tudta, Nikolaos eszméi már elejétől fogva bukásra vannak ítélve. Az athéniaiak végzete *hic et nunc* törvényszerű. A spártai Gylippos ekkor emelkedik szólásra, aki Dioklés javaslatát legitimálva végérvényesen eldönti az athéni túsok sorsát. Diodóros továbbra is egyenes beszédben közvetíti (XIII, 28, 2–32, 6).

²⁵ D. S. XIII, 27, 1.

²⁶ Vö. Theopompos töredékével: FGrHist 115 F 153–154. A kalliaszi békéről a történeti hagyományban lásd: C. Schubert: Perikles. Darmstadt 1994. 19–31.

²⁷ D. S. XIII, 25, 2.

²⁸ D. S. XIII, 27, 5–6: πρότερον μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἐπισημοτάτοις τῶν Ἑλλήνων ὑπάρχων καὶ διὰ τὴν καλοκἀγαθίαν ἐπαινούμενος μακαριστὸς ἦν καὶ περιβλεπτός κατὰ πᾶσαν πόλιν· νυνὶ δ' ἐξηγκωνισμένος καὶ ἐν ἀσχήμονι τινι προσόψει τῶν τῆς αἰχμαλωσίας οἰκτρῶν πεπεῖραται, καθαπερὶ τῆς τύχης ἐν τῷ τουτου βίῳ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν ἐπιδείξασθαι βουλομένης.

²⁹ D. S. XIII, 27, 6: ἥς τὴν εὐημερίαν ἀνθρωπίνως ἡμᾶς ὑπενεγκεῖν προσήκει καὶ μὴ βάρβαρον ὡμότητα πρὸς ὁμοεθνεῖς ἀνθρώπους ἐνδείξασθαι.

³⁰ D. S. XIII, 28, 1.

A hadvezért egyetlen cél vezérli, hogy az athéni *arché* elleni beszédében a *pleonexia* és a *timória* fogalmából építkezve megsemmisítse Nikolaos eszméit.³¹ A bosszúra szomjas spártai Athén hataloméhségének felelőseit állítja pellengérre. A kritika a szicíliai hadjáratot kitervelő Alkibiadés mellett az athéni demokrácia építőköveit jelentő rhétorokra, a demokrácia intézményeire és az athéni közösségre is kiterjed. Lássuk, miként:

„Bizony, nem az athéniak népe a felelős, hanem csak Alkibiadés, aki ezt az expedíciót tanácsolta. Ugyanakkor úgy találjuk, hogy a legtöbb esetben a tanácsadók hallgatóságuk kívánságát fürkészik, olyannyira, hogy a szavazó sugallja a szónoknak a beszédet, ami a saját szándékát tükrözi. Hiszen nem a szónok az úr a sokaság felett, hanem éppen ellenkezőleg, a nép az, aki a (számára) leghasznosabbakat kieszelve felkészíti a szónokot, hogy az a legjobban beszéljen. (...) Ha azonban a háborúnak valóban a tanácsadók az okai, a nép pörölgjön csak a szónokokkal a félrevezetésük miatt, ti pedig jogosan bosszuljátok meg majd a tömegen mindazt, amit ti is elszenvedtetek.”³²

II.

Jóllehet vizsgálódásunk tárgyának csak Nikolaos beszédét jelöltük meg, szónoklata a Gylippos által mondottakéval szorosan összefügg.³³ Az összetartozást a következő érvekkel tudjuk alátámasztani. Az első összekötő elem a beszédek közlési módja: az *oratio recta*. A függő beszédek közül rögtön kitérünk e két, jóval hosszabb egyenes beszéd, melyek a thukydidési hagyománytól eltérő részletekbe avatják be az olvasót. A függő beszédek a Nikolaos–Gylippos beszédpár előfutárai, míg az egyenes beszédekben a törtenetírónak lehetősége van a beszélők jellemének kidolgozására, továbbá a drámai ha-

³¹ Dolgozatunkban nem vállalkozunk a Gylippos-beszéd teljes tartalmi ismertetésére. A spártai hadvezér érvei közül csak a jellegzetesebbeket, dolgozatunk szempontjából fontosabb gondolatokat ragadjuk ki. Gylippos a *pleonexia* fogalmának bevezetésével kíméletlenül leszámol Nikolaos Athént dicsőítő szavaival. A kapzsiság, a hataloméhség bűvöletében Athén gátlástalan expanzióba kezdett. A Szicília ügyeibe való beavatkozásra is ez a „vágy” készítette. Gylippos nem mulasztja el Athén agresszív külpolitikájának három legszemléletesebb példáját is felidézni: a mytilénéi (427), a mélosi (416) és skiónéi (421/420) eseményeket. Lásd bővebben: D. S. XIII, 30, 1–31, 1.

³² D. S. XIII, 31, 2–5: ναί, ἀλλ’ οὐκ αἴτιον τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ’ Ἀλκιβιάδης ὁ ταῦτα συμβουλευσας, ἀλλ’ εὐρήσομεν τοὺς συμβούλους κατὰ τὸ πλεῖστον στοχαζομένους τῆς τῶν ἀκούοντων βουλῆσεως, ὥσθ’ ὁ χειροτονῶν τῷ ῥήτορι λόγον οἰκεῖον ὑποβάλλει τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως, οὐ γὰρ ὁ λέγων κύριος τοῦ πλῆθους, ἀλλ’ ὁ δῆμος ἐθίζει τὸν ῥήτορα τὰ βέλτιστα λέγειν χρηστὰ βουλευόμενος. (...) εἰ δὲ καὶ κατ’ ἀλήθειαν αἴτιοι γέγονασιν οἱ σύμβουλοι τοῦ πολέμου, μεμφέσθω τὸ μὲν πλῆθος τοῖς ῥήτορσιν ὑπὲρ ὧν ἐξηπάτησαν, ὑμεῖς δὲ δικαίως μετελεύσεσθε τὸ πλῆθος ὑπὲρ ὧν ἠδίκησθε.

³³ A beszédek összetartozását Green is felismerte. A syrakusai népgyűlés vitáját angol fordításban is közölte: P. Green (trans.): The Sicilian Expedition: The Fate of the Athenians Debated. Arion 7 (1999) 64–78.

tások és érzelmi hangulatok érzékeltetésére.³⁴ A beszédek mögött húzódó, politikai és erkölcsi fogalmakból táplálkozó eszmék szintén az összetartozás bizonyítékai. Valószínű tehát, hogy mindkét beszéd ugyanannak a szerzőnek a tollából születhetett. De arról már parázs vita folyik, hogy vajon Diodóros e beszédeket kitől vehette át. Megnyugtató válasz nem született – csak elméletek. Az is kérdéses, vajon Diodóros milyen mértékben őrizte meg az eredeti beszédek formáját,³⁵ bárhonnan is merítette azokat. A következőkben ezekre a kérdésekre igyekszünk válaszokat találni.

Közismert, hogy Diodóros XI–XV. (talán még a XVI.) könyveinek a görög anyország történelmére vonatkozó fejezetei a kyméi Ephoros világtörténeti munkájának főbb gondolatait – kivonatolva (?), más forrásokkal kiegészítve (?) – követik.³⁶ Ez alól a

³⁴ Az egyenes beszédek a történetíró személyes érdeklődését is mutathatják. Vö. S. Usher: *Oratio Recta* and *Oratio Obliqua* in Polybius. GRBS 49 (2009) 487 skk.; különösen 512 skk.

³⁵ Vö. Diodóros a XIII. könyvében (98, 1) Kallikratidas hadvér az arginusai csata előtt mondott beszédénél céloz arra, hogy az eredeti beszédnek csak egy részletét (τὸ τελευταῖον εἶπεν) közli olvasóival.

³⁶ Lásd részletesen: C. A. Volquardsen: *Untersuchungen über die Quellen der griechischen und sizilischen Geschichte bei Diodor*, Buch XI bis XVI. Kiel 1868; L. Holzapfel: *Untersuchungen über die Darstellung der griechischen Geschichte von 489 bis 413 vor Chr.* Bei Ephoros Theopomp U.a. Autoren. Leipzig 1879. 1–46; E. Schwartz: *Diodoros*. In: PWRE V. Stuttgart 1905. 679. Érdemes röviden summáznunk a Diodóros-filológia e problémakörét. A XIX. századi és XX. század eleji kutatások azt a nézetet vallották, hogy Ephoros a fő forrása Diodóros szóban forgó könyveinek, sőt mi több, Ephoros határozta meg a diodórosi könyvek formáját is (minden könyvet *praefatió*val vezetett be). Lásd erről: R. Laqueur: Ephoros. 1. Die Proömien. *Hermes* 46 (1911) 161–206. Laqueur szerint Diodóros egyszerre több forrást is használt e könyvek megkomponálásához. Ephoros nyomán (*Hauptquelle*) megkonstruálta a XI–XV. könyveinek elbeszélését, amit a szicíliai eseményeknél Timaiosnál (*Zusatzquelle*) egészített ki. Vö.: R. Laqueur: Timaios. PWRE VI. Stuttgart 1936. 1076–1206. A Diodóros-filológiában e forráskutatások eredményezték azt a sokáig meggyökeresedett elképzelést, hogy csak egy szolgálai másoló kompilátorral állunk szemben, aki semmiféle önálló véleményalkotásra nem képes. Az egyetlen érdemét abban látták, hogy olyan történetírók műveit is áthagyományozta az utókor, amelyek mára már elvesztek. Barber 1935-ben megjelent monográfiájában teljesen átveszi ezt az elképzelést: „The fact that Diodorus’ work must be counted as an uncritical compilation facilitates our investigation.” G. L. Barber: *The Historian Ephoros*. Cambridge 1935. 21 sk. A XX. század közepétől a filológusok fokozatosan elutasították a leegyszerűsített elképzelést, tudniillik, hogy a Diodóros által leírtak pontosan Ephoros szövegének felelnek meg. A kutatásban bekövetkezett szemléletbeli váltás a forráskutatás (ún. *lex Vorquardsen*) módszertani ellentmondásainak felismerésében keresendő. Ezt javarészt az utóbbi száz évben az egyiptomi homokból előkerült, Ephoros nevével kapcsolatba hozható papiruszletek is elősegítették. Végül a hellénisztikus történetírás iránti fokozott érdeklődés még tovább erősítette a *Diodorus redivivus*-kutatás felélénkülését. Az újabb kutatási irányvonalhoz lásd bővebben: R. Drews: *Diodorus and His Source*. *AJPh* 83 (1962) 383–392; C. I. Reid: *Diodorus and His Sources*. Harvard 1969; non vidi: J. M. Wickersham: *Hegemony and Greek Historians*. Lanham – London 1994. 119–177 és 164–165; K. S. Sacks: *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton 1990; F. Pownall: *Lessons from the Past. The Moral Use of History in Fourth-Century Prose*. *Ann Arbor* 2004. 118; L. I. Hau: *The Burden of Good Fortune in Diodoros of Sicily: A Case for Originality?* *Historia* 58 (2009) 171–197. 2013-ban új szemlélettel jelentkezett C. A. Baron is, aki Timaios-mono-gráfiájában a töredékes történetírói munkák módszertani kérdéseit feszegetve tér ki a Diodóros-filológia e problémájára. C. A. Baron: *Timaeus of Tauromenium and Hellenistic Historiography*. Cambridge 2013. 1–16. G. Parmeggiani szintén foglalkozott a kérdéssel. Az olasz kutató végkövetkeztetése az, hogy Ephoros *Historiai* című műve kizárólag a *fragmentum*okon keresztül ismerhető meg, noha ez egy ingoványosabb terep, de a töredékek egy régebbi, Diodórosnál letisztultabb olvasatot kínálhatnak. Kutatástörténeti áttekintéssel együtt lásd: G. Parmeggiani: *Eforo di Cuma: studi di storiografia greca*. Bologna 2011. 349–394. A fentebb tárgyalt el-

peloponnésosi háború eseménysora sem kivétel.³⁷ Következésképpen valószínű, hogy a beszédek szerzője is Ephoros.³⁸ Az Isokratés és Ephoros kapcsolatáról tudósító életrajzi hagyomány³⁹ tovább erősítette ezt az elképzelést. Nikolaos beszédében ugyanis, különösen az Athén érdemeit méltató fejezetben, Isokratés beszédeinek allúzióira lehet figyelmes az olvasó.⁴⁰ Ezek a retorikai toposzok Ephoros művéből kerülhettek Diodóroshoz.

A Nikolaos beszédében megfogalmazott egyetemes világkép (a τὰ κοινὰ πάντων νόμιμα az emberiség által lefektetett közös szokások fogalma vagy a barbár-görög ellentét hangoztatása) tökéletes összhangban áll a görög historiográfia első világtörténetének

méletek közül számos megfontolásra érdemes. Nagy előrelépésnek tartjuk, hogy a forráskutatás oltárán feláldozott hellénisztikus történetírás kutatásában mostanra már paradigmaváltás ment végbe. Jóllehet Diodóros és Ephoros szoros egybetartozását az utóbbi évtizedekben megkérdőjelezték, az egyetemes történet műfaja továbbra is bizonyítéka a kettejük közötti szoros kapcsolatnak. Diodóros a *historia mundi* megírásakor, hogy saját tekintélyét megalapozza, Ephorost tekinthette egyik fő mintájának. Diodóros világtörténete tehát nem (teljesen) a Polybios által kijelölt úton haladt, a *Történeti könyvtárnak* nem Róma világuralmának legitimálása a célja. A IV. század történeti tradíciójának töretlen tekintélyét mutatja, hogy az Augustus principatusa idején alkotó Pompeius Trogus a latin nyelvű világtörténetét is e hagyomány képviselőire (Ephorosra, Theopomposra) építette. Ebből kiindulva Diodóros sem tehetett másként. A *Bibliothéké Historiké* formavilága – első sorban elrendezésben, témáiban – éppúgy a IV. századi elődök hagyományaiból építkezett (lásd: F. Creuzer: *Die historische Kunst der Griechen in ihrer Entstehung und Fortbildung*. Leipzig – Darmstadt 1845. 249 sk.). A mai kutatások árnyalni látszanak ezt a képet, és arra is felhívták a figyelmet, hogy ez a tradíció az I. század történetírói ízlése szerint formálódott tovább Diodóros tollán. Mindezek alapján úgy gondoljuk, Diodóros a segítségünkre lehet Ephoros világtörténetének feltérképezésénél. Az kérdéses, hogy Ephorost *hogyan* és *milyen mértékben* használta fel. A probléma további tárgyalása már túlmutat a jelen vizsgálat keretein. Ezért a következő megoldást javasoljuk. A *Történeti Könyvtárnak* az V. századi görögség történelmét feldolgozó könyvei egy összefüggő szöveget adnak a kezünkbe. Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kaphassunk a szicíliai történetíró művéről és forráshasználatáról, az Ephoros neve alatt megőrződött töredékes hagyománnyal és a kortárs prózairodalommal (Isokratés, Theopompos) kiegészítve érdemes fellapoznunk könyveit. Nem árt tudatosítanunk azt sem, hogy Diodóros műve a saját korának gyakorlatát, stílusát és fogalomhasználatát tükrözi, nem Ephoros *ipsissima verba*-ját.

³⁷ Green Diodóros peloponnésosi háborúról szóló elbeszélését nyelvi és stilisztikai szempontból elemezte. A kutató arra az eredményre jutott, hogy a diodórosi narratíva egyik forrása Thukydides, a másik Ephoros. E. L. Green: *Diodorus and the Peloponnesian war*. (PhD thesis) Baltimore 1897. 42 skk., különösen 51.

³⁸ Ephoros szerzősége mellett érvel: Volquardsen: i. m. (36. jegyz.) 103; Holzapfel: i. m. (36. jegyz.) 40; Laqueur: i. m. (36. jegyz.) 206; Barber: i. m. (36. jegyz.) 81, 167; M. Mühl: *Zur Entstehungszeit der Historien des Ephoros*. *Klio* 29 (1936) 111–113.

³⁹ Az Ephoros és Isokratés viszonyáról tudósító hagyomány népszerűségét már a *testimoniumok* száma is jól szemlélteti: FGrHist 70 T 1, T 2a, T 3, T 4, T 5, T 7, T 8, T 27, T 28. Kutatóstörténeti áttekintéshez lásd a Brill's New Jacoby projekt keretében Victor Parkernek az Ephoros-töredékek angol fordítását és friss szemléletű kommentárját: V. Parker: *Ephoros* (70). In: I. Worthington (ed.): *Brill's New Jacoby*. Brill Online. 2007. Comm. ad T 1. Hivatkozás: <http://www.encquran.brillnl/entries/brill-s-new-jacoby/ephoros-70-a70> (2013. 10. 08).

⁴⁰ D. S. XIII, 21, 3. – Isoc. *De Pace* 86; D. S. XIII, 26, 3. – Isoc. *Panegyricus* 38–39. Schwartz habozik dönteni a szerzőség kérdését illetően. A beszédet vagy Diodóros maga alkotta (*eigenes Fabrikat*) vagy Ephoros: Schwartz: i. m. (36. jegyz.) 681. A Diodóros és Isokratés közötti allúziókról bővebben: Barber: i. m. (36. jegyz.) 81, 167, 184. Az athéni rétor beszédeinek áthallásaira alapozva Stylianou is Ephorosban látta a diodórosi beszédpár kútfőjét: P. J. Stylianou: *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15*. Oxford 1998. 60 sk.

alap gondolatával is.⁴¹ A Diodórosnál megjelenő Tyché pedig már valószínűleg Ephorosnál is a történelem egyik meghatározó tényezője.⁴² Ephoros mellett azonban további előképeket is számításba kell vennünk. Lássuk most ezeket.

A syrakusai helyszín felveti azt a lehetőséget is, hogy a beszédek író történetíró szicíliai volt. A szónoklatok akár egy, a nyugati görögség történetét feldolgozó *Sikeliká*-ból is származhatnak. Ha így van, akkor a szerző célja talán az volt, hogy felmentse a syrakusaiakat az athéni hadvezérek kivégzésének vádjá alól.

Az egyik jelölt a syrakusai Philistos, aki Thukydides fiatalabb kortársaként a szicíliai eseményekről *autopsiá*val rendelkezett (Plu. *Nic.* 19, 6: τῶν πραγμάτων ὁρατής).⁴³ Mivel retorikailag gondosan megszerkesztett beszédekről van szó, érdemes utalnunk a *Suda* megjegyzésére is. A bizánci lexikon írója szerint Philistos az első, aki az ékesszólás művészetével összhangban írt történeti munkát (ὁς πρῶτος κατὰ τὴν ῥητορικὴν τέχνην ἱστορίαν ἔγραψε).⁴⁴

⁴¹ *Burde*: i. m. (22. jegyz.) 18 sk.

⁴² Mühl egyenesen arra használta Diodóros-Ephoros beszédét, hogy meghatározza az ephorosi *Historiai* pontos keletkezési idejét. Mühl határozottan állítja, hogy Ephoros – mint a hellénisztikus kori történetírók – a phaléroni Démétrios *περὶ τύχης* c. munkáját tartotta szem előtt, amikor Tyché alakját megformálta. Démétrios terminológiája ugyanis Ephoros-Diodóros szövegében is kitapintható. D. S. XIII, 27, 6. Vö.: Plb. XXIX, 21 = fr. 21 Ostern. *Mühl*: i. m. (38. jegyz.) 111–113. Hogy Mühl megállapítása mennyire helytálló, az a mai kutatások fényében már vitatható. Ennek ellenére a filológusok nem utasítják el, hogy Tyché már Ephoros beszámolójában is jelen volt. Elbeszélésében a vakszerencsét az emberi mértéket meghaladó erőként, perszónifikált (fatalista, előrelátó) alakban vagy absztrakt formában ábrázolta. A töredékes hagyomány a kérdésben nem igazít el, csak az ἀντόματος szó (FGrHist 70 F 63) „véletlen, spontán” jelentéssel fordul elő: *Stylianou*: i. m. (40. jegyz.) 13; *K. Meister*: Ephorus. DNP III. Stuttgart 1997. 1036. Vö. Tyché jelentéstartalmi változásainak főbb állomásaihoz (különös tekintettel az aristotelési felfogáshoz) *Tar I.*: Szerencse és véletlen Aristotelés etikájában. In: *U. Tóth* (ed.): *Hereditas litteraria totius Graeco-Latinitatis II.* Debrecen 2014. 326–335. Diodóros egész művére kiterjedő vizsgálatot folytatott Hau, aki arra kereste a választ, hogy Diodóros milyen mértékben tudja függetleníteni magát a forrásaitól, hol érhető tetten történetírói eredetisége. Tanulmányában leginkább a történetíró Tyché-képzete és a moralizáló szöveghelyei mentén vizsgálta a kérdést: *Hau*: i. m. (36. jegyz.) 171–197.

⁴³ Green merész megállapítása a következő: „*Though this speech, and its rebuttal by Gylippus (28–32) are no more to be taken as accurate reports of what was actually said than those of Thucydides, it is reasonable to suppose that some such public debate did take place, that Nicolaus was as a real person as Gylippus, and that the historian Philistus recorded their exchange, having almost certainly witnessed it.*” *P. Green* (trans.): *Diodorus Siculus, the Persian Wars to the Fall of Athens: Books 11–14.* 34 (480–401 BC. E.). Austin 2010. 180. 20. jegyz.

⁴⁴ Suid. s. v. *Philistos*.

A kutatás a tauromenioni Timaios nevét is felvetette,⁴⁵ aki egyrészt Ephoros mellett Diodóros szicíliai elbeszéléseinek szóba jöhető kútfője,⁴⁶ másrészt híres volt a történeti munkájában alkalmazott beszédeiről.⁴⁷ Klaus Meister szerint Ephoros a szicíliai hadjárat történetének elbeszélője,⁴⁸ a Nikolaos- és Gylippos-beszédeket azonban Diodóros Timaiostól vette át.⁴⁹ Az érvei voltaképpen párhuzamok, amik Diodóros Timaios-ra alapozható szicíliai eseményeiből és Plutarchos *Nikias-vitájából* valók.⁵⁰ Bizonyítékot kínál Polybios is, aki szerint Timaios a történetírás sajátos értékét teszi tönkre, amikor „hamis okoskodásokat és hosszadalmas szónoklatokat talál föl (ford: Kapitánffy I.)”⁵¹

Polybios értékítéletének – mondja Lionel Pearson – Nikolaos moralizáló szónoklata tökéletesen megfelel. Jóllehet Timaios az írott forrásokat jól ismeri, mégsem törekszik a népgyűlés mögött meghúzódó valódi indíték feltárására, csupán mondvacsinált beszédeket közöl az eseményekről. A Nikolaos-beszédben fellelhető retorikai gondo-

⁴⁵ A syrakusai népgyűlés nyitánya (D. S. XIX, 5–6) és a Plutarchos *Nikias-életrajzában* olvasható vita (28, 3 = FGrHist 566 F 100b) között hasonlóságok mutathatóak ki (pl. a győzelem helyes használatára intő Hermokratés álláspontja). Plutarchos Timaiost név szerint is említi ebben a *caputban* (ὥς δὲ Τιμαίος φησιν – 28, 4), a plutarchosi és diodórosi *locus* kapcsolata mégis bizonytalan. A plutarchosi helyről részletesebben: K. Meister: Die sizilische Geschichte bei Diodor von den Anfängen bis zum Tod des Agathokles: Quellenuntersuchungen zu Buch IV–XXI. Diss. München 1967. 64.

⁴⁶ Parázs vitát kavart az a kérdés is, hogy Diodóros a szicíliai történetét vajon milyen mintából írta meg. Ez a problémakör szorosan összefügg a 36. jegyzetben leírtakkal – *communis opinio* erre vonatkozóan sincs. A filológusok többsége Timaios és/vagy Ephoros mellett teszi le a voksát. Diodóros szicíliai kútfőjéhez *locus classicus*: Volquardsen: i. m. (36. jegyz.) 72. skk. Volquardsen azt mondja, hogy Diodóros XI–XVI. könyvének, a nyugati görögség történetét tárgyaló fejezeteit Timaios beszámolójából dolgozta ki. Laqueur ezzel szemben azt fejtegeti, hogy Diodóros a szicíliai eseményeket taglaló könyveiben az általa válogatott timaiosi és ephorosi szöveghelyeket folyamatosan fésülte egybe. Erről lásd: Laqueur i. m. (36. jegyz.) 1078 sk. Ehhez lásd Pearson cáfolatát: L. Pearson: Ephorus and Timaeus in Diodorus. Laqueur's Thesis Rejected. *Historia* 33 (1984) 1–20; L. Pearson: The Greek Historians of the West: Timaeus and his Predecessors. Atlanta 1987. 135. Schwartz elmélete szerint Timaios az említett könyvek szicíliai forrása, de a XII–XIII. és a XV. könyvekben elszórtan Ephoros beszámolója is jelen van: Schwartz: i. m. (36. jegyz.) 681 skk. Barber és Meister is arra a következtetésre jut, hogy Ephoros és Timaios narratívái kombinálva épültek be a diodórosi világtörténetbe – Timaios hangsúlyosabban: Barber: i. m. (36. jegyz.) 160–170; Meister: i. m. (45. jegyz.). Stylianou megállapítása az, hogy Diodóros a XIII. könyv után félretette Timaios művét, és a XIV. könyvében már Ephoros alapján dolgozta ki Szicília történetét: Stylianou: i. m. (40. jegyz.) 50 skk. További irodalmat lásd: Stylianou: i. m. (40. jegyz.) 51. 145. jegyz.

⁴⁷ FGrHist 566 F 31a,b. Lásd legújabban: Baron: i. m. (36. jegyz.) 170–201.

⁴⁸ D. S. XII, 53–54; XII, 83 – XIII, 19. Meister: i. m. (45. jegyz.) 60 skk., különösen 68.

⁴⁹ Timaios mellett érvel még: Hau: i. m. (36. jegyz.) 190 skk.

⁵⁰ Meister érvei közül néhány: 1) Timaios felmenti honfitársait a szörnyűséges vádak alól, és a spártaiakat teszi meg az atrocitások felelőseivé; 2) a Timaios elbeszélésére alapozható XIV. könyvben (65–69) szintén egy ismeretlen syrakusai, Theodóros lép fel, hogy I. Dionysios tyrannisának megdöntésére sarkallja a város lakóit; 3) a történet jól illik Timaios fiktív elképzeléséhez (FGrHist 566 F 100c), tudniillik, hogy a syrakusaiak és Gylippos között feszült volt a viszony. További érveléséhez: Meister: i. m. (45. jegyz.) 65 skk. Ezeket az érveket fogadta el Hau: i. m. (36. jegyz.) 190. Ellenben Meister párhuzamait Stylianou: i. m. (40. jegyz.) 61. 170. jegyz. megalapozatlannak tartja: „But this is the kind of unwarranted assumption which makes nonsense of source criticism.”

⁵¹ Polybios Timaios kritikája: Plb. XII, 25b, 25e–i.

latalakzat, a *paradoxon* szintűgy timaiosí jellegzetességre utal: Nikolaos a háborúban mindkét fiát elvesztette, ennek ellenére gyermekei gyilkosainak megbocsátást kérve lép a pódiumra – színpadi jelenetbe illő módon. A Gylippos-beszéd szerzőségének kérdése már Pearsont is zavarba ejtette. Nem veti el annak a lehetőségét sem, hogy a spártai hadvezér beszéde Ephorostól származik.⁵²

Pearson tételei egyúttal azt a kérdést is felvetik, hogy egy ilyen szubjektív értékelésre, mint a Polybiosé, alapozhatunk-e, amikor a beszédek szerzőségének kérdését akarjuk tisztázni.⁵³ Ha tényleg Timaios a szerzője a Nikolaos-oratióknak, a beszéd megfelel-e a Polybios által felállított elcsépel, közhelyszerűnek nevezhető kategóriának? A kérdést aligha tudjuk megválaszolni, mert Polybios *in concreto* nem Nikolaos beszéde kapcsán fogalmazza meg állítását. Az utóbbi évtizedekben a kutatás a súlypontok áthelyezésével más irányokat is kijelölt. A kutatók a szicíliai historikus történetírói koncepciójára kezdtek el figyelni és világtörténetét koherens egészként szemlélni, aminek a következtében a mű mögött egységes elgondolás látszott kirajzolódni.⁵⁴ A nikolaosi *philantrópia*, az *epieikeia*, a *hybris*, az emberi gyengeség, a jó kormányzás alapját jelentő mértékletes magatartás a *Bibliothéké Historiké* közhelyszámába menő témái – kiváltképp a beszédekben.⁵⁵ Ez alól a syrakusai népgyűlés vitája sem kivétel. Ez akár Diodóros saját munkája is lehet, de ha volt is valamilyen forrása – Drews szerint egy iskolamester retorikai kézikönyve⁵⁶ – azt teljesen a saját politikafilozófiai, etikai programjára és korának stilisztikai ízlésére alakította át.⁵⁷ Tehát az irány megfordulni látszik, és a Diodóros-kutatást immáron az foglalkoztatja, hogy a szicíliai történetírók hogyan segítik forrásai a saját történetírói hangjának megtalálásában.

⁵² Pearson: i. m. (46. jegyz.) 146; L. Pearson: Speeches in Timaeus' History. AJPh 107 (1986) 350–368, különösen 358. Vö.: Baron: i. m. (36. jegyz.)

⁵³ Lásd Stylianou: i. m. (40. jegyz.) 60.

⁵⁴ A Diodóros-filológia irányvonalait már érintettük, vö.: 36. jegyz.

⁵⁵ Sack: i. m. (36. jegyz.) 102 sk. A syrakusai vitához hasonló beszédek: 1) Cato a rhodosiak védelmében mondott töredékesen fennmaradt beszéde (D. S. XXXI, 3, 1–3); 2) a második pun háború végén a senatusban kialakult vita (D. S. XXVII, 13–17). Vö.: Drews: i. m. (36. jegyz.) 386. Lásd még D. Ambaglio: Introduzione alla Biblioteca storica di Diodoro. In: D. Ambaglio – F. Landucci – L. Bravi: Diodoro Siculo: Biblioteca storica. Commento storico. Introduzione generale. Milano 2008. 78.

⁵⁶ Drews: i. m. (36. jegyz.) 387.

⁵⁷ Sack: i. m. (36. jegyz.) 103. A Πελοποννησιακός πόλεμος fogalma csak az I. században vált általánossá, ezért joggal merül fel, hogy a beszéd ebben a formában biztos nem Ephorostól származik, aki az athéniaiak és spártaiak között dúló nagy háborút még Archidamos nevével fémjelezhetette (FGrHist F 197). Drews: i. m. (36. jegyz.) 387 egyetért abban is, hogy Diodóros Athént méltató passzusánál (D. S. XIII, 26, 3 – 27, 2) a mintát nem Isokratés, hanem a II. századra datálható amphiktyoniai dekrétum adta (SIG³ 704 E): A. Wilhelm: Zu einem Beschlusse der Amphiktyonen. WS 56–57 (1943–1947) 169–173 (non vidi); Drews: i. m. (36. jegyz.) 387. 19. jegyz.

III.

A szóba jöhető előképek áttekintése után igyekszünk további érvekkel alátámasztani, hogy Diodórosnak – ha részben át is dolgozva – de Ephoros volt a mintája a Nikolaos-Gylippos beszédpár megszerkesztésénél. Az athéniaiak szicíliai expedíciójáról nem maradtak fent töredékek, egyedül Diodóros szövege az, ami mentén elindulhatunk.

Ephoros és a beszédek kapcsolata vizsgálatunk első állomása. Noha a töredékek között nem találjuk nyomát, valószínűleg voltak beszédek a *Historia*iban. Bizonyíték lehet erre egyfelől a legújabb michigani Théramenés-papirusztöredék (P. Mich. 5982 + P. Mich. 5796b),⁵⁸ másfelől a *testimonium*ok, amelyek éppúgy eligazítást nyújtanak a kérdésben.

Plutarchos kritikája egyértelműen arra utal, hogy a kyméi Ephoros szónoklatokat és hosszú *periodos*okat is használt, amikor a harcba induló seregeket felsorakoztatta. Feltételezhető, hogy ezek a hadvezérek katonáikhoz intézett buzdító beszédei voltak.⁵⁹ Egy másik helyen, ahol a kyméi történetíró Timaiossszal kerül összevetésre, Polybios azt mondja, hogy Ephoros nagyon is meggyőzően értekezett a történetírás és epideiktikus szónoklás összehasonlításáról (ὁ γὰρ Ἐφορος ... κατὰ δὲ τινα συντυχίαν εὐχαριστοτάτα καὶ πιθανώτατα περὶ τῆς συγκρίσεως εἶρηκε τῆς τῶν ἱστοριογράφων καὶ λογογράφων...).⁶⁰ Fejtegetésének célja a beszédek történetírásban betöltött szerepének a tisztázása, ám valódi funkciójukat a Polybios által hagyományozott töredékből nem tudjuk meg. Csupán annyi sejthető, hogy Ephoros felfogásában a történetírást sokkal fáradságosabb művelni, mint az ékesszólást – valószínű, hogy a két műfaj különbségeire hívta fel a figyelmet.⁶¹

⁵⁸ A P. Mich. 5982 jelzetű papirusz 1930-ban került elő az egyiptomi Karanisból. Loftus e leletek között egy újabb papirusztöredékre is rábukkant, ami Théramenés népgyűlés előtt mondott beszédébe enged bepillantást (P. Mich. 5796b). Egyes feltételezések szerint az ismeretlen papirusz szerzője a kyméi Ephoros. Breitenbach Diodóros XIII. könyvének, a kyméi történetíró művéből származó beszédével (Endios spártai ephoros athéni követjárásakor tartott beszédével [D. S. XIII, 52, 3–8] és Kallikratidas katonái előtt mondott hortatóijával [D. S. XIII, 98, 1]) is érvelt a Théramenés-papirusz ephorosi szerzősége mellett: H. R. Breitenbach: Der Michigan-Papyrus 5982 über Theramenes. Historische Probleme und Autorenschaft. In: H. E. Herzog – R. Frei-Stolba (eds.): Labor omnibus unus. Gerold Walser zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden Kollegen und Schülern. Stuttgart – Wiesbaden 1989. 121–135, különösen 132 skk. Lásd még Loftus cikkét, ami szintén azt bizonyítja, hogy Ephoros az említett papirusz szerzője: A. Loftus: A New Fragment of the Theramenes Papyrus (P. Mich. 5796b). ZPE 133 (2000) 11–20.

⁵⁹ FGrHist 70 T 21: ἐπὶ δὲ τῶν Ἐφόρου καὶ Θεοπόμπου καὶ Ἀναξιμένους ῥητορειῶν καὶ περιόδων, ἃς περαίνουσιν ἐξοπλίσαντες τὰ στρατεύματα καὶ παρατάξαντες, ἔστιν εἰπεῖν· οὐδεὶς σιδήρου ταῦτα μοραίνει πέλας. A *testimonium*hoz lásd: Parker: i. m. (39. jegyz.) Comm. ad T 21. Diodóros Kallikratidas spártai nauarchos szájába adott buzdító beszédéből (D. S. XIII, 98, 1) csak egy részletet közöl. A szicíliai történetíró nem érdekelték a hadtörténeti részletek, ezért a hatás kedvéért csak a spártai *virtus* és bátorságot emeli ki. Breitenbach: i. m. (58. jegyz.) 133; Sack: i. m. (36. jegyz.) 99 sk.

⁶⁰ FGrHist 70 F 111. Lásd részletesebben: Parker: i. m. (39. jegyz.) Comm. ad F 111.

⁶¹ Pownall: i. m. (36. jegyz.) 140; J. Marincola: Universal History from Ephorus to Diodorus. In: J. Marincola (ed.): A Companion to Greek and Roman Historiography. Oxford 2007. 173.

Diodóros XX. könyvének *prooimionja* e problémához (XX, 1–2) ad némi támpontot. Diodóros a *logoi* és az *erga* thukydései harmóniájára törekedve (I, 2, 8) a rövid beszédek és azok mértékletes használatát javasolja a történetírásban. Elítéli azokat, akik a beszédek alkalmazásában mértéktelenek, s az egész történeti elbeszélést a nyilvános beszédek tartozékává teszik (vὺν δ' ἔνιοι πλεονάσαντες ἐν τοῖς ῥητορικοῖς λόγοις προσθήκην ἐποιήσαντο τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς δημηγορίας).⁶² Lássuk a XX. könyv bevezetőjének főbb gondolatait:

„Az ember jogosan állítaná pellengérre azokat, akik hosszú beszédekbe szúrnak be az elbeszéléseikbe, vagy túl gyakorta alkalmaznak szónoki beszédek. A rosszkor beiktatott beszédek miatt ugyanis ők nemcsak az előadás folytonosságát törik meg, hanem még azoknak az érdeklődését is lehűtik, akik buzgón az események megismerésére törekednek. De biztosan akad lehetőség azoknak is, akik a szónoklásban való tehetségüket akarják megcsillogtatni, a nyilvános és a követek szájába adott beszédek külön-külön megalkotni, sőt magasztaló és feddő, és más ilyen műfajú beszédet is. Ugyanis akik az irodalmi művek szerkesztésében járatosak, és témáikat egymástól eltérő módon, helyesen dolgozzák ki, azok mindkét műfaj művelésében megbecsülést szerezhetnek.”⁶³

Ennek ellenére a történetírásban a beszédek beszúrása mégiscsak szükségszerű, hiszen az elbeszélés ezekkel lesz igazán díszes. A történetírónak viszont a *méden agan*-elvét kell szem előtt tartania, amikor a beszédek megalkotja:

„(...) ugyanis a történeti elbeszélést fel kell díszíteni változatossággal, és bizonyos esetekben szükséges az ilyen beszédek beiktatása is – ettől a lehetőségtől nem szoroznám megfosztani magamat sem – mert a körülmények akármikor megkívánhatják a beszédet a követtől, vagy az államférfitől, vagy valami efféle más szereplőtől, s aki gyámoltalanul lép be a szócsaták porondjára, az önmaga is elítélendő.”⁶⁴

⁶² D. S. XX, 1, 3.

⁶³ D. S. XX, 1, 1–2: Τοῖς εἰς τὰς ἱστορίας ὑπερμήκεις δημηγορίας παρεμβάλλουσιν ἢ πυκναῖς χρωμένοις ῥητορείαις δικαίως ἂν τις ἐπιτιμήσειεν· οὐ μόνον γὰρ τὸ συνεχὲς τῆς διηγήσεως διὰ τὴν ἀκαιρίαν τῶν ἐπεισαγομένων λόγων διασπῶσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοτίμως ἐχόντων πρὸς τὴν τῶν πράξεων ἐπίγνωσιν < μεσολαβοῦσι τὴν ἐπιθυμίαν >. καίτοι γε τοὺς ἐπιδείκνυσθαι βουλομένους λόγου δύναμιν ἔξεστι κατ' ἰδίαν δημηγορίας καὶ πρεσβευτικούς λόγους, ἔτι δὲ ἐγκώμια καὶ ψόγους καὶ τᾶλλα τὰ τοιαῦτα συντάττεσθαι· τῇ γὰρ οἰκονομίᾳ τῶν λόγων χρησάμενοι καὶ τὰς ὑποθέσεις χωρὶς ἐκατέρας ἐξεργασάμενοι κατὰ λόγον ἂν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πραγματεῖαις εὐδοκιμοῖεν.

⁶⁴ D. S. XX, 2, 1: οὐ μὴν παντελῶς γε τοὺς ῥητορικούς λόγους ἀποδοκιμάζοντες ἐκβάλλομεν ἐκ τῆς ἱστορικῆς πραγματείας τὸ παράπαν. ὀφειλοῦσης γὰρ τῆς ἱστορίας τῇ ποικιλίᾳ κεκοσμηθῆαι κατ' ἐνίους τόπους ἀνάγκη προσλαμβάνεσθαι καὶ τοὺς τοιούτους λόγους – καὶ ταύτης τῆς εὐκαιρίας οὐδ' ἂν ἐμαυτὸν ἀποστερήσαι βουληθεῖην – ὥσθ' ὅταν τὰ τῆς περιστάσεως ἀπαιτῇ πρεσβευτοῦ ἢ συμβούλου δημηγορίαν ἢ τῶν ἄλλων τι τοιοῦτον, ὃ μὴ τεθαρρηκότως συγκαταβαίνων πρὸς τοὺς ἐν τοῖς λόγοις ἀγῶνας καὶ αὐτὸς ὑπαίτιος ἂν εἴη.

Hogy Diodóros kitől meríthette ezeket az elveket, arra nem született megnyugtató válasz a klasszika-filológusok körében.⁶⁵ Maga a gondolat, hogy az általa megkomponált beszédekhez módszertani alapokat fektet le, Thukydides módszerét idézi – Diodóros az athéni historikusétól mégis eltérő módszert választ.

Laqueur és Jacoby konkrét előképet feltételez a *prooimion* mögött. Álláspontjuk szerint ez az előkép a kyméi Ephoros,⁶⁶ hiszen a retorika és történetírás műfaja közötti határvonalat már Ephoros is meghúzta. Mint láttuk, Diodóros ugyanígy tesz.

Ha helyesnek fogadjuk el ezt a feltevést, máris tisztázni tudjuk Ephoros és a beszédek kapcsolatát. Ezek alapján Ephoros sem a beszédek *per se* kifogásolta, hanem az úton-útfélen használatukat és az időhöz, helyzethez nem illő alkalmazásukat. Ha a diodórosi szöveghely valamilyen formában Ephoros gondolatainak a lenyomatát viseli, nem zárható ki az sem, hogy a kyméi történetíró ezzel Thukydideset támadta, aki a beszédek sűrű közbevetésével elbeszélésének a folyamatosságát törte meg. Hogy a kyméi történetíró az athéni Kratippos ösztönzésére szállt szembe Thukydides-szel, csábító, ám nem igazolható állítás marad.⁶⁷

Mint azt a Nikolaos–Gylippos beszédpár is jelzi, Diodóros felfogásában az *enkómion* és a *psogos* a történetírásban alkalmazható beszéd típusok. Az ilyen típusú beszédek lehetőséget biztosítanak a történetíróknak, hogy egyrészt szónoki tehetségüket megcsillantsák, másrészt, hogy a *logos rhétorikos* erejével morális, tanulsággal bíró tanítást, példát kínáljanak.⁶⁸

Minden kétséget kizáróan a „retorikus történetírás” képviselője, Ephoros volt az első igazán jelentős történetíró, aki bevezette az *epainoi-psogoi*⁶⁹ kategóriáit a történetírásba, amelyeket az epideiktikus szónoklás gorgiaszi és isokratészi gyakorlatából kölcsönzött.⁷⁰ Nézzük meg, hogyan használta ezeket. A *Historia*iban az „objektív” történeti tényeket egészítették ki, kommentálták a Polybios által nagyra értékelt *ἐπιμετροῦντες*

⁶⁵ Fornara szerint Diodórosnak a samosi Duris volt a mintája. Lásd bővebben: C. W. Fornara: *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley 1983. 149 sk.

⁶⁶ Laqueur: i. m. (36. jegyz.) 206; F. Jacoby: *Die Fragmente der Griechischen Historiker*. II. C. Berlin 1926. 64; G. Avenarius: *Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung*. Meisenheim/Glan 1956. 107. 10. jegyz., 152 sk.

⁶⁷ Vö. FGrHist 64 F 1; Lásd bővebben: Sack: i. m. (36. jegyz.) 94, további irodalom 41. jegyz.

⁶⁸ Sack szerint Diodóros mindvégig következetes a *prooimion*ban lefektetett elveihez. Elméletben a beszédek rövidek, számukat tekintve kevés kell belőlük. A gyakorlatban Diodóros így jár el, pontosan összesűriti a forrásaiban talált beszédek gondolatait. Abban az esetben, ha a beszédek morális útmutatást, szentenciákat tartalmaznak, Diodórosnak saját állítása (XX, 1, 2) jelenti a kapaszkodót, tudniillik, hogy alkalomadtán a történetíró hosszabb beszédekben is fitogtathatja szónoki tehetségét Sack: i. m. (36. jegyz.) 107 sk.

⁶⁹ Vö. Arist. *Rhet.* 1358b; Quint. *Inst.* III, 7, 1.

⁷⁰ Fornara szerint a IV. század elején alkotó Philistosnál is találunk utalást, hogy e kategóriákat ő is alkalmazta a történeti munkájában (FGrHist 556 T 16a). Ezek a fogalmak Ephoros korára a történetírásnak már elfogadott, elméleti szinten is megalapozott tartozékai. Polybios e kitérők iránti tisztelete abban áll, hogy Ephorosnál sokkal körültekintőbben járt el e kategóriák alkalmazásánál Fornara: i. m. (65. jegyz.) 108 sk. 25. jegyz.

λόγοι, azaz a tárgyon felüli elbeszélések.⁷¹ Nem kizárt, hogy az *enkómion* és *psogos* ilyen csatornákon keresztül épültek be az elbeszélésbe, hiszen kiváló terepet biztosítanak a történetírónak, hogy megvizsgálja az emberi cselekedeteket, az emberi jellemet. Az ephorosi történetírás lényegét pontosan itt érhetjük tetten: célja nem más, mint hogy az olvasóközönséget *paradeigmákkal* egy jobb, erényesebb életvitelre ösztönözze – művének sikerességét is ebben kell keresnünk. Ne felejtjük: a *historié* e fajtája – Fornara szavaival – már a „moralizálás iskolaterme.”⁷²

Foglaljuk össze az eddigi megállapításokat. Élhetünk a gyanúperrel, hogy Diodórosnak a módszertani bevezetője kidolgozásánál egy konkrét minta állt a rendelkezésére. Mint azt vizsgálataink kimutatták, a jelöltek között van a kyméi Ephoros is. Viszont nem árt az óvatosság. Hogy a szicíliai Diodóros e szöveghelyen *expressis verbis* Ephoros személtét adjá vissza, aligha lehet igaz.

K. Sack felvetése ebből a megfontolásból érdemel figyelmet. A kutató azt igyekezett igazolni, hogy a XX. könyvből való szöveghely kizárólag Diodóros saját szerzeménye.⁷³ Sack nem alaptalanul gondolja ezt. A szövegből jól látszik, hogy a szicíliai historikus a kortárs retorikaelméletben használt fogalmakkal is dolgozik,⁷⁴ a szöveghelyen a szónoklás és a történetírás szétválását kiforrottabb formában látjuk viszont (τὸ γὰρ ἱστορίας γένος ἀπλοῦν ἐστὶ καὶ συμφυὲς αὐτῷ).⁷⁵ Az (olvasó)közönség igényeinek figyelembevétele szintén inkább az I. századi felfogásra vall. Noha nincs szándékunkban e két elmélet alapján messzemenő következtetéseket levonni, úgy találjuk, hogy ezek mégsem zárják ki egymást. Lehetséges, hogy Diodóros tényleg Ephoros munkáját használta fel,⁷⁶ de a neki tetsző IV. századi koncepció pusztá átültetésénél nem állt meg, hanem átdolgozva az I. század ízléséhez igazította azt.

További adalékot kínál a *Historiai* első nagy *prooimionja*, ahol szintén találunk utalást a beszédekre. Ephoros ebben többek között arra is kitér, hogy a régi beszédek többségét és a régiek minden cselekedetét a nagy időbeli távolság miatt képtelenség felidézni:⁷⁷ „ὁπολαμβάνοντες οὐτε τὰς πράξεις ἀπάσας οὐτε τῶν λόγων τοὺς πλείστους εἰκὸς εἶναι μνημονεύεσθαι διὰ τοσούτων.”⁷⁸ Ez a kijelentése a beszédek szavahihetőségének problémakörén túl arra is utalhat, hogy már Ephoros világtörténetében is a *logoi* vezető elve a *to prepon*, azaz hogy milyen szavak illenek a beszélőhöz, a tárgyhoz és a helyzethez.⁷⁹ Ez az elgondolás talán nem áll távol egy Isokratés-tanítványtól.

⁷¹ FGrHist 70 T 23. *Avenarius*: i. m. (66. jegyz.) 160 sk. Lásd részletesebben: *Parker*: i. m. (39. jegyz.) Comm. ad T 23.

⁷² *Fornara*: i. m. (65. jegyz.) 109.

⁷³ *Sack*: i. m. (36. jegyz.) 98.

⁷⁴ Lásd részletesebben: *Sack*: i. m. (36. jegyz.) 97, különösen 52, 54, 55. jegyz.

⁷⁵ D. S. XX, 1, 5. ill. D. S. I, 76.

⁷⁶ *Breitenbach*: i. m. (58. jegyz.) 134.

⁷⁷ Vö. Th. I, 1, 2; 20, 1; I, 22, 1.

⁷⁸ FGrHist 70 F 9. Lásd erről: *Parker*: i. m. (39. jegyz.) Comm. ad F 9.

⁷⁹ Diodórosnál a *to prepon* előfordulása: D. S. XIII, 52, 2; 92, 1; XIV, 32, 2; XVI, 88, 2; XX, 2, 2.

Ephoros annak a kornak gyermeke, amikor a *polis* kulturális és politikai kereteinek a bomlása már elkezdődött. A periklési Athén politikai színterei már nem töltik be régi szerepüket. A nyilvános, rögtönző, agónisztikus politikai beszédek lassan kiüresednek, elveszítik jelentőségüket.⁸⁰ Azonban a IV. századot mégis a retorika és a görög próza virágkorának tartjuk. Az írásbeliség elterjedésének köszönhetően a mesterien kidolgozott szónoklatok fokozatosan papirusztekercseken jutnak közönséghez (lásd Isokratés csak írásban közreadott politikai röpiratait).⁸¹ Ezért a *kairos* és a *prepon* kiemelt fontosságú fogalmakká válnak a kor retorikaelméletében és gyakorlatában is – ez Isokratés felfogására különösen igaz.⁸² A retorika hatása alól a történetírás sem tudja kivonni magát, s Isokratés stílusa lesz a meghatározó a görög próza további alakulásában is.⁸³

Jóllehet a kyméi Ephoros még valóban e folyamatok elején áll, mégis az a benyomásunk, hogy ő is szükségesnek érezte a beszédek szerepének átgondolását a történetírásban. Mindezt Thukydidésszel ellentétes módon tette.⁸⁴ Az írott források folyamatos megjelenése és az Ephorosra jellemző szobatudósi attitűd még inkább megkövetelte a korábbi elgondolások felülvizsgálását. Ahogyan azt ő maga is bevallja, lehetetlen egy ilyen héraklési fáradalmakkal teli vállalkozásnál a beszédek pontosan rekonstruálni, melyek a személyes tudakozódás révén kerülnek feljegyzésre – legalábbis ha az V. századi történeti hagyományt tekintjük mércének. Ilyen feltételek mellett – ahogyan azt Diodóros is alátámasztja – Ephoros a beszédek mértékletesebb alkalmazása mellett szállhatott síkra. Ha a beszédek adta lehetőségekkel élni kívánt, azokat az isokratési *paideia* szolgálatába állította. A korábbi történeti hagyományból nem ismert Nikolaos-Gylippos beszéd megfelel ennek. A *Historiai* művelt közönsége pontosan értette, hogy Ephoros a beszédek útján nem az adott szereplő saját szavait közli, hanem az adott történeti helyzethez *illően* saját moralizáló útmutatásait adja szereplőinek szájába.⁸⁵

Noha a syrakusai helyszín már önmagában is bizonyítékként szolgálhatna, hogy a beszédek szerzője szicíliai származású volt,⁸⁶ más szempontokat is érdemes számításba vennünk. A vita szószólóinak elfoglaltsága kapcsolatba hozható Ephoros történetíróként tanúsított pártosságával is. Ez szintén abba az irányba mutat, hogy Diodóros a beszédek Ephorostól merítette.

⁸⁰ A változásokra már Fornara is felhívta a figyelmet, de Ephorost jelölte a folyamatok kezdőpontjának, s éppen ezért kizárta, hogy Diodóros szóban forgó bevezetőjének ő lenne a forrása: *Fornara*: i. m. (65. jegyz.) 150.

⁸¹ *Ritoók* Zs.: *Költészet és retorika a görögöknél*. Holmi 11 (2004) 1339–1345, különösen 1343.

⁸² A *kairos* IV. századi felfogásához lásd: *P. Sipiōra*: Introduction: The Ancient Concept of Kairos. In: *P. Sipiōra – J. S. Baumlín* (eds.): *Kairos and Rhetoric: Essays in History, Theory, Praxis*. Albany 2002. 1–22, különösen 7 skk. *S. Usher*: Kairos in Fourth-Century Greek Oratory. In: *M. Edwards – C. Reid* (eds.): *Oratory in Action*. Manchester 2004. 52–61.

⁸³ *Vö. Green*: i. m. (37. jegyz.) 40.

⁸⁴ *Avenarius*: i. m. (66. jegyz.) 153.

⁸⁵ *Vö.: Pownall*: i. m. (36. jegyz.) 140.

⁸⁶ A történetíró pártosságának a kérdéséhez: *Ambaglio*: i. m. (55. jegyz.) 77.

Az ismeretlen syrakusai szereplő⁸⁷ felléptetése és az Athén védelmében mondott beszéde tükrözi az Isokratés-tanítvány, Ephoros Athén iránt érzett elkötelezettségét.⁸⁸ Ez a részrehajlás nem példa nélkül való. Szülővárosa, Kymé felé érzett elfogultsága is adatható a töredékes hagyományból.⁸⁹ Diodóros XI. könyvében is ez a részrehajlás köszön vissza. Egy ismeretlen, más forrásokban nem szereplő *kyméi férfi* (τὸ γένος ὦν Κυμαῖος, φιλόκαλος δὲ καὶ τὸν τρόπον ὦν ἀγαθός), a derék Tyrrastiadas figyelmezteti a thermopylai csata előestéjén a perzsa nagykirály támadásáról mit sem sejtő görögöket a közelgő veszedelemre.⁹⁰ Ephorosnak Spártára vonatkozóan már nem ilyen kedvezőek az előítéletei. A thukydidésai Gylippos-alak átfarmálása a történetíró Spárta-ellenességével hozható összefüggésbe.⁹¹

Dolgozatunk következő és egyben utolsó részében Thukydidés és a Nikolaos-Gylippos beszédek kapcsolatát vizsgáljuk,⁹² ami új értelmezési lehetőségeket is kínál. Gylippos és Nikolaos vitája valószínűleg nem más, mint Thukydidés irodalmi utánzása, mégpedig a mytilénéi foglyok sorsáról 427-ben vitázó Kleón (Th. III, 37–40) és Diodotos (Th. III, 42–48) beszédpárbájának *mimésise*.⁹³ Nikolaos beszédének Athént méltató szöveghelyein nemcsak isokratési áthallások, de Periklész *Epitaphios Logos*ára tett allúziók is kimutathatóak.⁹⁴ A Thukydidés-imitációra Diodóros egy másik beszédében is rálehetünk, mégpedig Endioséban, amit athéni követjárásakor mondott (D. S. XIII, 52, 3–8). A tiszteletben álló spártai *ephoros*ban a thukydidésai Periklész ellenpárja ölt testet. Míg Periklész a háborúra buzdítja az athéniaikat (Th. I, 140–144), Endios – a periklési érveket utánozva – békét kérve érkezik Athénba a 410-ben Kyzikosnál megsemmisült spártai flotta pusztulása után. A beszéd közvetlen forrása Ephoros, aki Endios ellenfelének, Kleophónnak a beszédét (Gylipposéhoz hasonlóan) is részletesen ismertette.

⁸⁷ W. Kroll: Nikolaos. PWRE XVII. Stuttgart 1936. 359.

⁸⁸ Ephoros Athén iránti elfogultságához lásd: FGrHist 70 F 31b, F 63, F 189, F 198. Vö.: Parker: i. m. (39. jegyz.) Bibliographical Essay: E; Barber: i. m. (36. jegyz.) 84–105.

⁸⁹ FGrHist 70 F 236. Lásd bővebben: D. H. Samuel: Cyme and the Veracity of Ephorus. TAPA 99 (1968) 375–388.

⁹⁰ D. S. XI, 8, 5. Lásd még: M. A. Flower: Simonides, Ephorus, and Herodotus on the Battle of Thermopylae. CQ 48 (1998) 365–379, különösen 365 skk.

⁹¹ Vö.: FGrHist 70 F 189, F 116, F 117; Parker: i. m. (39. jegyz.) Bibliographical Essay: E; G. E. Pesely: The Speech of Endius in Diodorus Siculus 13. 52. 3–8. CPh 80 (1985) 321. 5. jegyz.

⁹² Ehhez *Ambaglio*: i. m. (55. jegyz.) 78.

⁹³ Pesely: i. m. (91. jegyz.) 320.

⁹⁴ A thukydidésai allúziókhoz: Pesely: i. m. (91. jegyz.) 321. 4. jegyz. A Kleón-Diototos *agón* utóéletét mutatja, hogy Sallustius is Thukydidés e vitáját aktualizálja, amikor a Caesar és Cato közötti, ugyancsak a foglyok sorsáról szóló szócsatát megkomponálja (Sal. Cat. 51–52). Lásd: J. Marincola: Speeches in Classical Historiography. In: J. Marincola (ed.): A Companion to Greek and Roman Historiography. Oxford 2007. 130. Thukydidés közvetlenül a Kleón-Diototos szócsata után, ettől és a Nikolaos-Gylipposétól sem idegen vitáról számol be ismét. A plataiaiak, miután megadták magukat a spártaiaknak, saját maguk védelmére kérnek szót (III, 53–59). Ezt követi a thébaiak vádbeszéde (III, 61–67). Plataiát végül lerombolják, lakóit kivégzik. Thukydidésnek és Plataiai ostromának korai bizánci utóéletéhez lásd: T. Mészáros: Variations On a Theme: From Thucydides to Procopius. Acta Ant Hung. 52 (2012) 225–234.

Ám Diodóros ebben az esetben nem így tesz. Az Endios békejavaslatát eltipró Kleophón érveit már csak summázva tárja fel az olvasói előtt.⁹⁵

További érveket hoz Ephoros és Thukydidész kapcsolatahoz Parmeggiani. Az olasz kutató meglátása az, hogy a Nikolaos- és Gyliппos-beszéd retorikai példái Kyros, Kroisos és Gelón jó, valamint az athéniak rossz *hégemoniájáról* egyértelműen az V. századi történetírás politikafilozófiai dilemmáival mutatnak folytonosságot – mégpedig Thukydidész mélosi dialógusával.⁹⁶ Thukydidész a mélosiak szájába adja, hogy a *hégemonia* fennmaradásának a záloga az, ha a hatalom/uralom a *koinos agathos* és a *dikaiois* megtartásával irányít (Th. V, 90). Nikolaos jól tudja ezt. A jövőbeli büntetéstől félve az *epi-eikeidára* és *philantrópiára* buzdítja Szicília jelenlegi urait, a syrakusaiakat, mivel tudja, hogy ezek a *hégemonia* stabil és békés működésének az előfeltételei. Gyliппos viszont az egész athéni demokrácia működését helyteleníti, nemcsak a szicíliai háborút legitimáló *cheirotóniát*, hanem a szónokokat és az athéni közösséget is felelőssé teszi a háború kirobbantásáért.⁹⁷

Ez a kritika felidézi a háború kitörésének közvetlen okait is, amit Diodóros a XII. könyvében Ephoros alapján beszélt el (D. S. XII, 38–41).⁹⁸ A háború mögött a kiváló szónok-demagóg, Periklész indítékai álltak, akinek a félelmetes szónoki tehetsége (*logou deinotés*) révén sikerült a közösséget meggyőznie a háború kirobbantásáról.⁹⁹ Ily módon Gyliппos bírálata nemcsak az athéniak szicíliai hadjáratára, hanem az athéni történelem egy teljes korszakára vonatkozik. A demokrácia intézményének kritikája valójában egy IV. századi történetíró (Ephoros) tollából származik, aki a 413-as athéni kudarcot a mélosi dialógus próféciájának beigazolódásaként értelmezte, és el akarta gondolkodtatni közönségét az V. századi Athén politikai hibáiról és politikusainak a felelősségéről.¹⁰⁰

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a *hégemonia*-központú látásmód, a hatalom felemelkedésének és bukásának etikai megközelítése,¹⁰¹ valamint a tudatos Thukydidész-*aemulatio* miatt a Nikolaos- és Gyliппos-beszédek ephorosi szerzőségét a *lehetőségből* a *valószínűre* cserélhetjük, miként az is valószínűsíthető, hogy mégiscsak az ephorosi *Historiai* volt az egyik mintája Diodóros történetírói *ars poeticájának* is.

⁹⁵ Pesely: i. m. (91. jegyz.) 320; Breitenbach: i. m. (58. jegyz.) 132 sk.

⁹⁶ Parmeggiani: i. m. (36. jegyz.) 465.

⁹⁷ Parmeggiani: i. m. (36. jegyz.) 466.

⁹⁸ Lásd bővebben: Parker: i. m. (39. jegyz.) Comm. Ad F 198; Parmeggiani: i. m. (36. jegyz.) 417 skk.

⁹⁹ Periklész alakjához lásd részletesebben: Schubert: i. m. (26. jegyz.) 5–18.

¹⁰⁰ Parmeggiani: i. m. (36. jegyz.) 466.

¹⁰¹ Ephoros világtörténete *hégemoniák* sorozatán keresztül akarta szemléltetni az akkori görög világot. Erre kiváltképp F 118 és F 119 töredékekből következtethetünk. Ahhoz, hogy egy állam vezető hatalomra tegyen szert, bizonyos etikai tényezők szükségesek. Ezek mind Isokratéstól kölcsönzött fogalmak: a *paideia*, az *agógé*, a *homonoia*, a *logos* és az *eusebeia*. A hatalom megtartása korántsem könnyű feladat. Ephoros a *hégemonia* bukásának okairól is részletes magyarázattal szolgálhatott. A hatalom elvesztését többek között a *paideia* feladásában, a *tryphé* és a *pleonexia* kártékony hatásában látta meg. Vö.: Wickersham: i. m. (36. jegyz.) 119–177; Pownall: i. m. (36. jegyz.) 131 sk; C. Blankenship: *The Role of the Individual in Ephoros' Histories*. (Thesis) 2009. 16–17. <http://www.dartmouth.edu/~classics/docs/christopherblankenshipthesis.pdf> (2013.10.08.)

Talán nem túl merész állítás az sem, ha Breitenbach korábban felvetett javaslatát, tudniillik, hogy az Endios- és Kallikratidas-beszéd a kyméi történetíró *fragmentumainak* gyűjteményét gazdagíthatja,¹⁰² most a Nikolaos–Gylippos beszédpárral egészítenénk ki.

A választ arra a kérdésre, hogy a töredékes hagyomány miért nem őrzött meg egyetlen Ephoros-beszédet sem a világtörténetéből, talán Diodórosnál kell keresnünk, aki a *Történeti Könyvtár*ban valamilyen formában megőrizte az utókornak a *Historiai* említett beszédeit is. Ha valóban így tett, Ephoros műve – Thukydidészéhez hasonlóan – mégiscsak *ktéma es aei* maradt, igaz, csak Diodóros könyvtárában.

SUMMARY

Besides Thucydides and Plutarch, Diodorus Siculus also reports on the Athenians' disastrous Sicilian defeat in the autumn of 413 BC in his universal history, *Bibliotheca Historica*. According to the text, an assembly, a congregation held in Syracuse decided the fate of the Athenian prisoners of war. First, the Sicilian historiographer summarizes the view of the demagogue Diocles. In his opinion, the Athenian generals must be executed immediately and the prisoners have to be sent to the quarries. His proposal is followed by the proposal of Hermocrates which also proves to be unsuccessful. The scenic appearance of Nicolaus, who lost his two sons in the war, interrupts the clamour of the *dēmos*. In this scene, Diodorus writes an uncharacteristically long, carefully composed speech for Nicolaus to draw attention to its significance. The old Syracusan man impersonates the ideas of *epieikeia* and philanthropy. In this speech he identifies himself with the Athenians and asks for release of the prisoners. He urges the inhabitants to make peace with Athens by using expressive *exempla* from the past. In my paper I attempt to shed light on the possible sources of Nicolaus' speech written by Diodorus, and explore the role of speeches in post-Thucydidean Greek historiography.

Keywords: Diodorus, Ephorus, Gylippus, Nicolaus, Philistus, Thucydides, Timaeus, Tyche

HAJDÚ ATTILA
1136 Budapest, Pannónia u. 9.
attila.hajdu85@gmail.com

¹⁰² *Breitenbach*: i. m. (58. jegyz.) 134.